

Monumente ale literaturii teologice românești din secolul al-XVII-lea aniversate în anul 2013

Dr. FLORIN BENGHEAN
Tîrgu Mureș

Abstract

Monuments of the Romanian Theological Literature of the XVIIth Century Celebrated in 2013

The XVIIth century is a period of maximum prosperity for Romanian theological literature and thus for the whole Romanian culture. This century enabled a number of bishops to be regarded as the founders of the Romanian language and culture, due to their entire activity. Moreover, some of these bishops, thanks to their improved life, came to be canonized, being honored as saints of Orthodoxy. These bishops gave Romanian culture works of great significance, works whose importance endures over time. In 2013 we celebrate some of the great masterpieces of the Romanian theological literature of the XVIIth century. Thus, this year celebrates 370 years since the Homiliary of Varlaam has been printed, a work published in 1643. It also celebrates 365 years since the New Testament from Belgrade has been published, an extraordinary work published in 1648 with the help of St. Metropolitan Simion Stefan of Transylvania.

Also this year we celebrate 340 years since the printing of the Psalter in verse of St. Dosoftei Metropolitan of Moldova, work published in 1673, this holy Metropolitan Dosoftei being considered as the first Romanian poet. In 2013 we also celebrate 325 years since the Bucharest Bible has been printed, another monumental work of Romanian theological literature that appeared in 1688. These works have contributed enormously to the development of the Romanian culture.

Keywords: *Theological literature, saints, bishops, scholars, seventeenth century, anniversary, Homiliary, The New Testament, The Psalter in verse, The Bible, Moldova, Transylvania*

Biserica a avut - și are și în prezent - un rol religios-moral sau duhovnicesc, acela de a sădi în sufletele credincioșilor credința în Dumnezeu și dragostea față de aproapele, îndemnându-i să fie întru toate următori ai învățăturilor Mântuitorului Iisus Hristos. În istoria culturii vechi românești,

și anume în perioada ei de plămădire, au ostenit cu râvnă vrednică de pomenire un șir lung de clerici luminați, iubitori de țară, adevărați pionieri în vremuri de alegere a luminii de întuneric, cititori de limbă, de cultură și de unitate românească. Numele lor a fost căutat cu pasiune și migală, a fost descifrat de cercetători pe frontispicii sau pe margini de manuscrise și de cărți și a intrat de mult în patrimoniul național. A-i aminti iar și iar e ca o rugăciune senină de laudă și de mulțumire, ca o cântare Patriei, în care ei sunt refrenul ce revine în ritm de respirație în eternitate.

Secolul al XVII-lea reprezintă o perioadă de maximă prosperitate pentru literatura teologică românească și implicit pentru întreaga cultură românească. În acest secol au activat o serie de ierarhi care, prin întreaga lor activitate, pot fi considerați drept cititori de limbă și de cultură românească. Ba mai mult, unii astfel de ierarhi, prin viața lor îmbunătățită au ajuns să fie canonizați, fiind astfel cinstiți ca sfinți ai ortodoxiei. Acești ierarhi au dat culturii române opere de o mare însemnătate, lucrări a căror importanță dăinuie peste timp. În anul 2013 sunt aniversate câteva dintre marile capodopere ale literaturii teologice românești ale secolului al XVII-lea.

370 de ani de la tipărirea *Cazaniei* lui Varlaam (1643)

Vasile Netea spunea: „*Cel mai de seamă monument literar românesc al primei jumătăți a secolului al XVII-lea și totodată o concludentă realizare umanistă avea să fie Cartea românească de învățătură tipărită la Iași în anul 1643 (Cazania lui Varlaam).*”¹ Considerată de sprijinitorul său - voievodul Vasile Lupu al Moldovei, cu a cărui cheltuială enormă s-a tipărit - ca un *dar*, în numele conștiinței de origine, pentru „*toată seminția românească,*” *Cazania* a avut în cadrul acestei „*seminții,*” așa cum s-a dorit chiar de la început - spune Netea - una din cele mai largi circulații. Apariția *Cazaniei* a fost socotită ca un adevărat eveniment literar și ca un monument al limbii române, dominată până atunci în biserică de limba slavonă, N. Iorga văzând în ea o scriere „*de cea mai mare însemnătate în ceea ce privește graiul românesc*” și remarcând totodată

¹ Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Editura Albatros, 1980, p. 62.

„mlădierea unor perioade construite după slavona medievală, care și ea împrumutase țesătura de frază a vechii limbi grecești. În acest stil viu și plin de culoare - adăuga mai departe N. Iorga, elogiind calitățile de scriitor ale lui Varlaam - în care putea scrie doar unul care să-și fi petrecut o bună parte din viață numai între țărani sau între călugării ridicați din mijlocul lor, nu se mai făcuseră cărți bisericești până atunci.”²

În 1641 a fost dată în lucru, iar în 1643 a ieșit de sub teascurile tiparului de la Trei Ierarhi prima carte românească din Moldova și - în același timp - una din cele mai de seamă din istoria vechii culturi românești. Este cunoscută **Cazanie a lui Varlaam** sau, cu titlul ei exact, **Carte românească de învățătură dumenecele preste an și la praznice împărătești și la svânti mari**. Este o lucrare masivă, cu 506 file (1012 pagini), ilustrată cu numeroase gravuri în lemn, reprezentând scene biblice, chipuri de sfinți, frontispicii, viniete, inițiale înflorate etc. Acestea au fost lucrate de meșterul gravor Ilia, care a ilustrat și unele din cărțile tipărite la Kiev și Lvov. Presupunem că el n-a lucrat singur, ci ajutat de unii călugări moldoveni (poate de la Neamț, Putna sau Dragomirna, unde exista o bogată tradiție miniaturistică). Toate aceste podoabe grafice și iconografice, cu mai multe caractere de litere, fac din **Cazanie** una dintre cele mai artistice opere tipărite din vechea cultură românească.

Cartea începea cu un **Cuvânt împreună cătră toată semenția românească**, adresat de Vasile Lupu la „toată semenția românească pretutinderea ca să afllă pravoslavnici într-această limbă.” Textul propriu-zis era foarte scurt. Din însăși foaia de titlu și din cuvântul domnitorului se desprinde limpede ideea de unitate națională, cartea fiind hărăzită tuturor românilor. Urma apoi un **Cuvânt cătră cetitoriu**, scris de „smeritul arhiepiscop Varlaam și mitropolitul de Țara Moldovei.” Arăta aici motivele care l-au determinat să scrie: „limba românească n-are carte pre limba sa,” cât și „lipsa dascălilor și a învățăturii.” În partea finală, preciza că „tipariul cu toate meșteșugurile câte trebuesc” au fost trimise de Petru Movilă, iar cheltuiala tipării a fost suportată de Vasile

² *Ibidem*, p. 62-63.

Lupu.³ **Cazania** are două părți; partea întâi cuprinde 54 de cazanii la duminici, iar partea a doua cuprinde 21 de cazanii la sărbătorile împărătești și ale sfinților. Fiecare cazanie duminicală are patru părți: cuvântul introductiv la Evanghelie, pericopa evanghelică a zilei, învățătura întâi și învățătura a doua. Această împărțire nu o întâlnim la cazaniile sărbătorilor și ale sfinților.

În **Cazania** de la 1643 sunt traduse și prelucrate - integral sau parțial - peste 20 de cuvântări ale lui Damaschin Studitul, cuprinzând peste 200 de pagini. Au fost prelucrate, însă, într-un mod original și numai anumite cuvântări, înlăturându-se repetările inutile, incursiunile, amănuntele ne semnificative, afirmațiile neștiințifice și naive, simplificându-se simțitor retorismul exagerat din originalul neogrec. N-au fost urmate întru totul nici versiunile slavone, care au tradus integral și exact textul neogrecesc al lucrării lui Damaschin.⁴ În afară de această carte, Varlaam și ceilalți traducători s-au servit și de alte izvoare la alcătuirea Cazaniilor sale.

Cazania prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic. Ea are cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o limbă apropiată de cea populară, plastică, expresivă, curățită de multele slavonisme ale limbii literare românești din secolul al XVI-lea. De aceea, pe bună dreptate, spunea un cercetător că ea „deține în limba română un loc analog Bibliei lui Luther în cultura germană.”

Cercetători mai noi - spune Vasile Netea - atribuie **Cazaniei lui Varlaam** chiar și o anumită semnificație estetică, ea cuprinzând „primele pagini de proză artistică în limba română.” **Cazaniei** sale, Varlaam i-a incorporat cele mai numeroase cuvinte și expresii populare aflate până atunci într-o scriere românească. Limpezimea graiului său, graiul prin care s-a pus baza lingvistică a „vechilor cazanii,” ca și minunatul veșmânt grafic în care a fost

³ Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 19.

⁴ *Ibidem*, p. 20.

imprimată, bogat în sugestive ilustrații, au avut un rol determinant, atât în lărga ei răspândire, cât și în durata interesului manifestat pentru ea.⁵

În ceea ce privește circulația *Cazaniei lui Varlaam*, putem spune că prin conținutul ei, cât și prin frumusețea graiului întâlnit în predicile sale, *Cartea românească de învățătură* din 1643 a cunoscut cea mai largă răspândire între vechile tipărituri românești, a fost „cea mai citită carte din trecutul nostru” (Dan Simonescu), încât ea a contribuit nu numai la apărarea Ortodoxiei, ci și la întărirea conștiinței de unitate națională românească. Este interesant că ea s-a răspândit mai mult în Transilvania, Banat, Bihor și Maramureș, unde s-au găsit peste 350 de exemplare. *Cazania* era atât de prețuită aici, încât s-au născut și procese între sate sau între credincioși pentru stăpânirea ei. Astfel, în 1687 a avut loc un proces în părțile Orăștiei, în fața „unui scaun protopopes;” în 1689 se judecau două sate din părțile Lăpușului înaintea mitropolitului de atunci al Ardealului, numit tot Varlaam; în 1738 un proces înaintea unui „sobor preotes;” altul în 1745, amândouă în părțile Făgărașului etc. Uneori, un exemplar din *Cazanie* făcea câte un drum lung prin toate ținuturile locuite de români, fiind o adevărată „carte călătoare.” Pentru a ajunge în stăpânirea ei, credincioșii făceau jertfe materiale vrednice de luare aminte. Așa de pildă, credincioșii din satul Muntele Someșului Cald, la îndemnul preotului lor Ursan, au cumpărat un exemplar din *Cazanie* cu zece oi și opt miei. În alte părți se vindea cu 18-20 florini și chiar mai mult. În același secol, *Noul Testament* de la Alba Iulia se vindea cu 9-25 florini, iar *Biblia* de la București cu aproximativ 25 de florini.⁶ Ca să putem aprecia aceste prețuri, reținem că, potrivit hotărârilor Dietei Transilvaniei, din 1642, o pereche de boi costa între 12 și 30 florini, un miel între 0,30 și 0,42 florini, un cot de stofă englezească între 2,50 și 4,25 florini, iar ziua de muncă a unui zidar sau tâmplar se plătea cu 0,42 florini și mâncare.

Prețuirea de care se bucura *Cazania lui Varlaam* reiese și din aceea că a fost retipărită - cu adaosuri sau cu omisiuni - în mai multe rânduri, fie sub titlul slav de *Cazanie*, fie sub cel grecesc de *Chiriacodromion* (Alba

⁵ Vasile Netea, *op. cit.*, p. 63.

⁶ Preot Prof. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 22.

Iulia, București, Râmnic, Buzău, Sibiu etc.; unele din acestea, dar și alte tipărituri, reproduc din podoabele *Cazaniei* din 1643). Se cunosc numeroase copii în manuscris făcute în Transilvania, fie după ediția de la 1643, fie după manuscrisele care circulau înainte de tipărire. Prin larga ei răspândire, *Cazania lui Varlaam* a unit în același cuget și în aceeași credință pe românii de pretutindeni, ca un neprețuit *dar* limbii românești.⁷

Prin îndelungata și multipla sa activitate, sfântul mitropolit Varlaam și-a înscris numele în rândul marilor ierarhi cărturari din trecutul nostru. Și-a adus un aport prețios la tipărirea de cărți în limba română, i-a sprijinit cu hotărâre pe românii transilvăneni în lupta lor pentru apărarea Ortodoxiei, a stat în legătură cu Bisericele Ortodoxe de pretutindeni, a stăruit pe lângă domnia țării pentru preoții săi, a avut un rol însemnat în pregătirea sinodului de la Iași și în împăcarea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu.⁸ Teolog, bun patriot, conștient de unitatea românească, mitropolitul Varlaam a fost, mai presus de toate, unul din marii făuritori ai limbii românești literare, pregătind drumul marilor prozatori moldoveni de mai târziu.

365 de ani de la tipărirea *Noului Testament de la Bălgrad* (1648)

Unul dintre marii ierarhi, creatori de limbă și cultură românească, este Sfântul Mitropolit Simion Ștefan al Transilvaniei. După înlăturarea lui Ilie Iorest din scaun, soborul protopopilor l-a ales ca mitropolit pe ieromonahul **Ștefan** (din botez Simion) de la mănăstirea din Alba Iulia. În ciuda condițiilor vitrege în care și-a desfășurat activitatea și a nenumăratelor piedici care i s-au pus, vlădica Ștefan nu s-a înstrăinat de credincioșii săi și nici n-a îndeplinit vreuna din sarcinile umiltoare pe care i le-au impus cârmuitorii de atunci ai Transilvaniei. El nu și-a uitat niciodată înaltele sale îndatoriri arhieresti, ci a căutat în permanență să țină trează conștiința ortodoxă și românească în sufletele păstoriților. Dovadă sunt cele două tipărituri românești apărute la Alba Iulia, sub îndrumarea sa: *Noul Testament* din 1648 și *Psaltirea* din 1651.

⁷ *Ibidem*, p. 23.

⁸ *Ibidem*, p. 30.

Noul Testament a văzut lumina tiparului la Alba Iulia, la 20 ianuarie 1648. Trebuie subliniat în mod deosebit faptul că aceasta este *prima traducere integrală a Noului Testament tipărită în românește*. Traducerea **Noului Testament** din 1648 se încadrează în curentul larg umanist de culturalizare a poporului în limba lui, mai ales că traducătorii erau conștienți că limba noastră este de origine latină, deci menită să devină o limbă de cultură, ca și cele considerate „sfinte”: greaca, latina, slavona. În afară de aceasta, preoții, fără să mai vorbim de masele largi de credincioși, nu mai cunoșteau limba slavonă, încât simțeau nevoia citirii cuvântului lui Dumnezeu în limba vorbită și înțeleasă de toți.

Într-o primă **Predoslovie** (adică prefață), semnată de „*Simion Ștefan, arhiepiscop și mitropolit al scaunului Bălgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată țara Ardealului,*” se aduceau mulțumiri protocolare lui Gh. Rakoczy pentru „*ajutorul*” dat la tipărire. Deși în prefață se spune că s-a tipărit cu cheltuiala lui Rakoczy, adevărul este că s-a tipărit cu banii încasați de la preoții români, după cum aflăm dintr-o scrisoare a lui Geleji din 1643.

Cea de a doua prefață - **Predoslovia către cetitori** - nesemnată, prezintă un interes deosebit. La început dă unele știri asupra traducătorilor. În continuare, se relatează contribuția unor cărturari români la revizuirea și îndreptarea traducerii lui Silvestru. Ostenitorii la revizuirea și completarea traducerii erau preoți cărturari din Ardeal, de neam român. Frecvența ardelenismelor în textul tradus (*crei, crăiasă, Pătru, păbar, coșarcă, ciurdă, beătură, lămpaș, beteag, târnaț* etc.) constituie o dovadă în plus că traducătorii erau transilvăneni. Nu excludem însă posibilitatea ca alături de ei să fi fost și unii cărturari din Țara Românească.

O altă problemă pusă în a doua prefață a **Noului Testament** este aceea a îmbogățirii limbii literare românești. Traducătorii, preocupați de redactarea exactă a textului, au constatat că în limba română nu existau termeni corespunzători pentru o serie de noțiuni. Din aceste motive, au recurs la o soluție foarte ingenioasă, lăsând netraduse cuvintele fără corespondent în limba noastră, dar îmbrăcându-le într-o haină fonetică și morfologică românească. În felul acesta, au intrat în limba noastră - prin **Noul Testament** de la Alba Iulia - o serie de neologisme: *sinagogă, filosofi,*

maghi, iotă, canon, areopag (toate sunt grecești, ceea ce constituie o dovadă în plus că s-a folosit și textul **Septuaginte**). Dar cea mai însemnată problemă pusă în această predoslovie se referă la necesitatea unei limbi literare unitare, pe care să o înțeleagă toți românii. Fiind conștient de unitatea etnică a poporului român, autorul predosloviei și-a îndreptat gândul către toți românii, nesocotind granițele politice nefirești existente între ei.

În ce privește traducerea propriu-zisă, primul lucru care impresionează la citirea cărții este acela că s-a folosit o limbă plăcută, mult apropiată de a poporului, de o mare frumusețe literară. Fraza nu este înrobătă unor influențe străine, ci, dimpotrivă, este capabilă să exprime gândurile fără nici un echivoc. Conștienți de originea latină a limbii noastre, traducătorii s-au orientat spre aceasta, luând din ea o serie de fonetisme, forme și cuvinte necunoscute până atunci. Elementele slavone și grecești sunt folosite într-o măsură redusă.⁹ Textul este împărțit în „*capete*” (capitole), iar acestea în „*stiburi*” (versete), orice capitol având „*șumă*” (rezumatul) lui. Fiecare pagină are rezervat un spațiu pentru trimiteri la alte capitole sau versete din **Sfânta Scriptură**. Aceste spații mai erau folosite și pentru explicarea unor termeni străini. Sunt apoi și scurte comentarii la unele versete.

O problemă teologică de mare importanță legată de ediția **Noului Testament** din 1648 este a celor 24 de „*predoslovii*.” Cu excepția **Epistolelor către Filimon**, II și III Ioan, toate celelalte cărți au câte o scurtă „*predoslovie*” sau, în limbajul teologic de azi, o „*introducere*” la cărțile respective. Din cele 672 de pagini de text, aproximativ 55 pagini cuprind asemenea considerații isagogice.

În decembrie 1651 s-a terminat de tipărit, tot la Alba Iulia, **Psaltirea** (având și titlul evreiesc **Sefer tehilim**). Și **Psaltirea** avea două „*predoslovii*” nesemnate, una adresată principelui Gheorghe Rakoczy II, alta (la sfârșitul cărții) „*Către cititori*.” Și în **Psaltire** apar glosări marginale (inclusiv confruntări între textul ebraic și cel grecesc). S-a făcut împărțirea în capitole și versete, fiecare capitol având un mic rezumat. În privința „*izvoadelor*”

⁹ *Ibidem*, p. 73-74.

folosite, autorii celor două prefete arătau că s-a tradus din limbile ebraică și greacă, ceea ce nu este exclus. O comparație cu *Psaltirea Scheiană* și cu *Psaltirea lui Coresi* din 1570 ne arată că au fost utilizate și acestea.

Sfântul Mitropolit Simion Ștefan a trecut la cele veșnice în vara anului 1656 (probabil prin iulie), fiind atestat documentar, pentru ultima oară, la 22 mai 1656, când întârea - ca protopop al Hunedoarei - pe preotul Ioan. Mitropolitul Simion Ștefan, cu mijloacele care i-au stat la îndemână, cu dârzenia și abilitatea sa, la care se adaugă credința puternică a păstoriților, a știut să treacă peste orice obstacole, lăsând culturii românești acel dar neprețuit care este *Noul Testament* din 1648. Ierarh cu alese preocupări cărturărești, însuflețit de un cald patriotism, Sfântul Mitropolit Simion Ștefan se încadrează în curentul larg umanisto-renascentist de culturalizare a poporului și de apărare a Ortodoxiei.

340 de ani de la tipărirea *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei (1673)

În galeria aceasta a ierarhilor cărturari se înscrie și marele mitropolit al secolului al XVII-lea - Dosoftei al Moldovei. Acesta s-a născut în jurul anului 1624, dintr-o familie românească, originară, se pare, din Suceava. Părinții săi se numeau Leonte și Misira. Tânărul Dimitrie Barilă, cum se numea din botez, va fi învățat carte la școala întemeiată de Vasile Vodă Lupu pe lângă biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași. În 1649 era călugăr la mănăstirea Probota. În 1658, datorită învățaturii și vieții sale curate, a ajuns episcop al Hușilor, la începutul anului 1660 episcop al Romanului, iar în 1671 a fost ales mitropolit al Moldovei. Vlădica Dosoftei a fost mereu preocupat de probleme cărturărești, alcătuind sau traducând în românește felurite cărți de slujbă și de învățătură creștinească.

Cea mai importantă lucrare a sfântului mitropolit Dosoftei al Moldovei este *Psaltirea în versuri*. Traducerea acesteia (1673) îl consacra drept cel „*dintâi poet român*” și nu numai ca traducător. El însuși mărturisește că foarte des strecoară în *Psaltire* și versuri originale. În *Psaltirea în versuri*, de foarte multe ori a reușit să mlădieze limba română pentru unele moduri de exprimare până atunci neexperimentate, de o necontestată frumusețe. George Călinescu citează Psalmul *La apa Vavilonului*,

comentând lapidar: „*Dosoftei are vorba materială ce dă corp măhnirilor abstracte;*” iar George Ivașcu crede a fi avut o foarte serioasă cultură poetică, realizând prin opera lui „*cea dintâi definiție a tipului clasic al poetului român,*” opera lui constituind „*actul de naștere al poeziei culte românești vrednică de acest nume.*” Această lucrare a fost rodul unei munci grele, lucrând, cum spune el însuși, „*cu multă trudă și vreme îndelungată, cinci ani cu foarte osârdie mare.*” A fost prima încercare de versificare în limba noastră, dând o lucrare de peste 8.600 de versuri, care îl arată ca pe un poet foarte talentat. Deși a avut de luptat cu greutățile începutului, când limba literară românească nu era încă mlădiată pentru a fi folosită în versuri, Dosoftei a dăruit culturii noastre o lucrare de mare valoare literară-artistică. Psalmii versificați de mitropolitul Dosoftei au adus multă mângâiere în sufletele credincioșilor români de pretutindeni, unii din ei ajungând să pătrundă în cântecele de stea și în colinde. Mulți din psalmii mitropolitului moldovean stau mărturie că ei sunt inspirați din poezia populară românească. Unele versuri prezintă asemănări vădite cu cele ale *Mioriței* sau cu unele din *Legenda Mănăstirii Argeș*.

Dar între psalmii versificați de Dosoftei se găsesc unii care, putem spune fără exagerare, îl arată ca pe un poet foarte talentat și ca pe un strălucit precursor al lui Mihai Eminescu și Tudor Arghezi. Psalmul 102, unul din cunoscuții psalmi de pocăință ai împăratului proroc David, ca și alții, se pare că au inspirat și pe Tudor Arghezi în Psalmii săi. Merită să fie subliniat și faptul că Dosoftei - fără a se îndepărta de textul biblic - a introdus diferite cuvinte românești, localizând diferite situații. Între psalmii 131 și 132, Dosoftei a mai adăugat opt versuri, în care arăta binefacerea păcii și ale buneii înțelegeri între oameni. De asemenea, la sfârșitul *Psaltirii* întâlnim 18 versuri alcătuite de cronicarul Miron Costin, în care sublinia originea noastră romană și unitatea poporului român. Ele au fost alcătuite de cronicar în limba polonă, iar Dosoftei le-a redat aici în românește. Urmează alte 12 versuri - sub titlul *Apostrof* - care aparțin tot lui Dosoftei, în care vorbea despre zbciumul celor ce aleargă după bunuri pământești.¹⁰

¹⁰ *Ibidem*, p. 99-100.

Sfântul Mitropolit Dosoftei a fost un poet foarte talentat, care a reușit să dea în românește o operă complexă și originală, inspirându-se din izvoare felurite, dar mai ales din poezia populară. *Psaltirea în versuri* este o lucrare originală, o operă națională românească, în care ierarhul - poet a prezentat țara și realitățile ei politico-sociale, poporul cu viața și năzuințele sale.

325 de ani de la tipărirea *Bibliei de la București* (1688)

Un moment fundamental în istoria limbii literare române este acela al apariției *Bibliei de la București* din anul 1688. Traducerea cărților Sfintei Scripturi în limba română a culminat cu tipărirea *Bibliei de la București* din 1688, numită și *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, lucrare ce încununează activitatea tipografică de până atunci. Este prima tipărire integrală a Sfintei Scripturi în românește.

Tipărirea a început sub îndrumarea fostului episcop Mitrofan de Huși, în noiembrie 1687, și s-a sfârșit în toamna anului 1688, când era domn Constantin Brâncoveanu. S-au folosit mai multe traduceri anterioare, tipărite sau în manuscris, revizuite de frații Radu și Șerban Greceanu, logofeți la curtea domnească și distinși cărturari, ajutați de mai mulți cunoscători ai limbii grecești, ca mitropolitul Ghermano de Nissa, care se afla atunci în Țara Românească, probabil și de patriarhul Dositei al Ierusalimului, care semna și o prefață, stolnicul Constantin Cantacuzino și episcopul Mitrofan. Este sigur că frații Greceanu au folosit în munca lor și tălmăcirile anterioare, printre care și traducerea *Bibliei* în manuscris a învățatului moldovean Nicolae Milescu Spătarul. Acesta a fost un distins diplomat, istoric, geograf, etnograf, filolog, memorialist și teolog, avusese diferite slujbe în Moldova și Țara Românească, călătorise prin mai multe țări europene și își sfârșise viața la curtea țarilor ruși, care l-au trimis și într-o misiune în China. De la Milescu au rămas mai multe lucrări teologice, între care o lucrare despre *Prefacerea Sfintelor Daruri*, publicată la Paris în 1669, în limba latină, precum și traducerea *Bibliei*, făcută, se pare, la Constantinopol, prin anii 1661-1664. Traducerea lui Milescu a fost revizuită, pentru prima oară, de un alt mare cărturar moldovean, Dosoftei, pe când păstora în scaunul episcopal de la Roman. În afară de traducerea lui Milescu, frații Greceanu au consultat și

alte traduceri românești care văzuseră mai înainte lumina tiparului: *Psaltirea* lui Coresi, *Palia de la Orăștie, Noul Testament* al lui Simion Ștefan, *Psaltirea* și *Paremiile* lui Dosoftei, *Evanghelia* și *Apostolul* de la București.

Această folosire a izvoarelor mai vechi nu scade cu nimic valoarea *Bibliei* lui Șerban, ci dimpotrivă i-o ridică, pentru că în felul acesta ea este o încununare a tuturor strădaniilor cărturarilor români de până atunci, din toate cele trei țări românești, de a traduce cuvântul lui Dumnezeu în limba poporului. Faptul că se folosesc traduceri parțiale făcute în diferite regiuni ale țării este deosebit de important pentru dezvoltarea limbii literare. Prin părțile reproduse din traduceri mai vechi se stabilește o continuitate, în ce privește limba literară, între *Biblia* lui Șerban și întreaga literatură religioasă anterioară.

Prin *Biblia de la București*, care era o operă de mari proporții pentru acel timp (944 pagini mari), se pune în circulație o limbă literară care reprezintă o sinteză a strădaniilor scriitorilor bisericești de până atunci, de a scrie într-o limbă curată și înțeleasă de toți românii și se deschide calea pe care se va dezvolta limba română literară de mai târziu. Este adevărat că în text există numeroase grecisme sau fraze traduse confuz, lucru explicabil pentru epoca de formare a limbii române literare. *Biblia* lui Șerban a avut un rol important în menținerea unității poporului român. În însăși foaia de titlu se arată că s-a tipărit „*spre înțelegerea limbii românești*” și „*pentru cea de obște priință s-a dăruit neamului românesc*,” iar patriarhul Dosoftei al Ierusalimului scria în prefață că rostul ei era „*să lumineze celor din casă și Besearicii noroade: românilor, moldovenilor și ungrovalabilor*” (transilvănenilor). Într-adevăr, ea a cunoscut o largă circulație în toate ținuturile locuite de români. Principalele traduceri de mai târziu ale Sfintei Scripturi în românește au folosit - într-o măsură mare sau mai mică - și *Biblia lui Șerban Cantacuzino*. Toate acestea fac din ea una din cărțile cele mai valoroase, sub raport istoric și

lingvistic, din vechea cultură românească.¹¹ ***Biblia de la București***, la care colaborează clerici și laici, o înțelegem și azi fără dificultăți și va fi înțeleasă totdeauna.¹²

Așadar, în secolul al XVII-lea au activat câțiva clerici luminați, ierarhi creatori de limbă și de cultură românească, care, prin tot ceea ce au întreprins, n-au făcut altceva decât să creeze o literatură teologică deosebită, și prin aceasta au dat mari daruri culturii teologice românești și culturii românești în genere.

¹¹ Preot Profesor Dr. Mircea Păcurariu, ***Istoria Bisericii Ortodoxe Române - Pentru Seminariile Teologice***, ediția a treia, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 194-196.

¹² Episcop Dr. Antonie Plămădeală, ***Clerici ortodocși ctitori de limbă și cultură românească***, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1977, p. 27.